

УДК 655.11(476)

КНИГАВЫДАВЕЦКАЯ ПРАДУКЦЫЯ БССР У СЯРЭДЗІНЕ 1920-Х ГАДОЎ

канд. гіст. навук, дац. А.В. СУМКО
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Разглядаецца перыяд (1920-я гады), які, нягледзячы на пэўныя эканамічныя цяжкасці і супярэчнасці палітычнага жыцця, быў найбольш спрыяльным у БССР для беларускай кнігавыдавецкай справы. Ва ўмовах пераходу ад адной палітычнай сістэмы да другой вельмі важным для ўлады было тое, каб насельніцтва разумела, прымала і ўдзельнічала ў тагачасных эканамічных, культурных і іншых пераўтварэннях. Аднак змест і тэматыка кніжнай прадукцыі вызначаліся не толькі інтарэсамі дзяржавы, але і патрэбамі грамадства. Ажыўленне грамадскага і культурнага жыцця моцна паўплывала на літаратурныя працэсы, што адбілася на рэдакцыйна-выдавецкіх планах. Даследуецца жанравая і моўная разнастайнасць кнігадрукаванай прадукцыі ў БССР у сярэдзіне 1920-х гадоў.

Уводзіны. Няўстойлівы і хаатычны характар кнігавыдавецкай дзейнасці ў межах БССР на першапачатковым этапе прадвызначала складанасць унутры- і знешнепалітычнага жыцця, недахоп тэхнічных рэсурсаў. У 1921 годзе вырашэнне ўсіх праблем, звязаных з кнігазабеспячэннем, было ўскладзена на Беларускай аддзел Дзяржаўнага выдавецтва РСФСР у Мінску. Ён павінен быў выпускаць прадукцыю на беларускай, рускай, польскай, яўрэйскай мовах [1, л. 27]. Выданне кніг і брашур ажыццяўлялася па заказе ЦБ КП(б)Б, Наркаматаў, ведамстваў рэспублікі і Дзяржвыдавецтва РСФСР. Значную частку прадукцыі Беларускага аддзела складала літаратура, якая расказвала аб задачах савецкай улады, прапагандавала ідэю інтэрнацыянальнага аб'яднання ўсіх народаў і раскрывала сутнасць тагачасных пераўтварэнняў. Выпускі прамовы правадыроў рэвалюцыі, лістоўкі, літаратуру для арміі, плакаты, антырэлігійную літаратуру. На пасяджэннях выканкама Мінскага Савета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў таксама выносіліся прапановы аб прыярытэтных на той час выданнях, сярод якіх пэўную долю складала этнаграфічная літаратура такіх аўтараў, як А. Кіркоў, Н. Нікіфароўскі, Е. Раманаў, А. Сержпутоўскі, а таксама творы па гісторыі Беларусі М. Доўнар-Запольскага, М. Любаўскага [2, л. 28]. Аднак такія прапановы часцей заставаліся на паперы.

Ва ўмовах ажыццяўлення нацыянальнай дзяржаўнай палітыкі галоўнай задачай у кнігавыдавецкай сферы БССР стала выданне падручнікаў, дзіцячай, навукова-папулярнай і палітычнай літаратуры на беларускай мове. Аднак цяжкія матэрыяльныя ўмовы, загружанасць мясцовых друкарняў выпускам газет і заказамі Дзяржаўнага выдавецтва РСФСР, адсутнасць неабходнай колькасці арыгінальнай беларускамоўнай літаратуры мастацкага, навуковага, педагагічнага характару не дазвалялі вырашыць гэтую задачу ў хуткім часе. Уводзілася практыка заключэння дагавораў на падрыхтоўку адпаведных рукапісаў з тагачаснымі пісьменнікамі і навукоўцамі. Так, ЦВК БССР даручыў З. Жылуновічу весці перамовы з Я. Купалам наконт прадстаўлення Беларускаму аддзелу Дзяржаўнага выдавецтва РСФСР у Мінску яго выбраных твораў на беларускай мове і напісання да іх прадмовы [3, л. 1]. Гэтыя кнігі павінны былі быць надрукаваны на якаснай паперы, у мастацкай вокладцы і тыражом 10 тысяч экзэмпляраў.

Асноўная частка. Па меры ажыццяўлення новай эканамічнай палітыкі назіралася вяртанне да прыватных форм арганізацыі выдавецкіх прадпрыемстваў і пошук новых. Гэта прывяло да кароткатэрміновага суіснавання трох разнавіднасцей – дзяржаўнай, прыватнай і кааператыўнай, што ў сваю чаргу азначала з'яўленне выдавецтваў, якія былі арыентаваны на задавальненне інтарэсаў розных груп насельніцтва. Аформіліся ідэалагічна арыентаваная мадэль кнігавыдавецкай палітыкі (камуністычная ідэалогія – адзіная магчымая база для канструявання новых сацыялістычных адносін, бюджэтнае фінансаванне, моцны кантроль), якая была прадстаўлена Белтрэстдрукам і нацыянальна арыентаваная (асноўныя прынцыпы: захаванне, адраджэнне, развіццё беларускай культуры), якая ў першую чаргу ўвасобілася ў дзейнасці кааператыўнага выдавецтва “Савецкая Беларусь”. За 1922 год гэта выдавецтва выдала 15 кніг на беларускай мове агульным тыражом 111 750 экзэмпляраў [4, л. 102]. Выдадзеная прадукцыя была разнапланавай. Можна выдзеліць блокі падручнікаў, навуковай літаратуры, агульнапрапагандысцкіх матэрыялаў, а таксама мастацкай літаратуры, якая была прадстаўлена аўтарамі: Я. Купала, М. Чарот, З. Бядуля. Сярод падручнікаў для школ пераважалі арыгінальныя, а не пераклады. Выдавецтва выпусціла: “Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры”; падручнікі: “Практычная граматыка” Я. Лёсіка; “Роднае слова” С. Некрашэвіча; зборнік арыфметычных задач Т. Лукашэвіча і С. Валасковіча; брашуры пра гутарку з сялянскай моладзю, кармавыя расліны [5, с. 304; 6, с. 62].

Найбольш значным праяўленнем у культурным і грамадска-палітычным жыцці БССР у гады нэпастаў працэс беларусізацыі, які станоўча адбіўся на далейшым развіцці кнігавыдавецкай справы. Забеспячэнне насельніцтва літаратурай на беларускай мове для ажыццяўлення нацыянальнай палітыкі было

ўскладзена на Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, якое ўзнікла ў выніку зліцця “Савецкай Беларусі” і Белтрэстдруку. Яно стала буйнейшай выдавецкай установай БССР – цэнтрам, які аб’яднаў выдавецкую, паліграфічную і камерцыйную дзейнасць. Загадчыкам камерцыйнага сектара быў прызначаны Л. Стронгін, выдавецкі сектар узначаліў І. Цвікевіч. Кіраўніком Беларускага дзяржаўнага выдавецтва стаў З. Жылуновіч, які адначасова з’яўляўся членам калегіі Наркамата асветы БССР.

Згодна з планам Беларускае дзяржаўнае выдавецтва павінна было выпускаць літаратуру ў адпаведнасці з нацыянальнымі патрэбамі ў наступных працэнтных адносінах: беларускай – 68 %; яўрэйскай – 15; рускай – 10; польскай – 5; латышскай і літоўскай – 2 [7, л. 41]. Дзеля гэтага ў межах асноўнага выдавецтва рэспублікі былі створаны нацыянальныя аддзелы, якія адказвалі за выпуск літаратуры на мовах нацыянальных меншасцей БССР. Так, у Мінску пад кантролем мясцовага польбюро з 1922 па 1928 год дзейнічала кніжнае таварыства “Kultura”, якое займалася друкаванай прадукцыяй на польскай мове [8, с. 206]. Аднак фактычнае выкананне плана за 1924/25 гады дало іншыя лічбы: літаратура на беларускай мове складала 80,2 % ад агульнай колькасці. Гэта было абумоўлена дэфіцытам рукапісаў на польскай і латышскай мовах. Апошнія амаль не паступалі ў выдавецтва. У наступныя гады колькасць назваў і тыраж павялічыўся прыкладна ў два разы, але гэтага было недастаткова, каб забяспечыць патрэбнасці насельніцтва. Існавала і праблема якасці твораў. Не хапала кваліфікаваных спецыялістаў, асабліва, што датычыла перакладаў, у тым ліку і на беларускую мову, таму мелі месца выданні, якія дыскрэдытавалі мову і саму ідэю беларусізацыі.

Рэдакцыйна-выдавецкія планы па выпуску літаратуры на мовах нацыянальных меншасцей БССР не вызначаліся разнастайнасцю. Кнігі па сельскай гаспадарцы, кааперацыі і палітыцы пераважалі над кнігамі па ваеннай, юрыдычнай тэматыцы, прыродазнаўчым навукам і белетрыстыцы. Асабліва складанай сітуацыя была з новымі савецкімі падручнікамі на польскай мове, бо старыя былі канфіскаваны, так як не адпавядалі класавым устаноўкам новай улады. Па прычыне невялікіх тыражоў яны былі ў 2 – 3 разы даражэй за такія ж кнігі на рускай і беларускай мовах і таму мала даступныя для простага насельніцтва. Асабліва адчуваўся недахоп у вясковых школах, дзе не хапала кніг для чытання, па арыфметыцы, краязнаўстве і грамадазнаўстве. Праблема забеспячэння падручнікамі на польскай мове засталася нявырашанай.

З 1924 па 1927 год Белдзяржвыдавцтвам было выдадзена кніг агульным тыражом 3 673 000 экзэмпляраў, з якіх пераважную большасць складала беларускамоўная літаратура (табліца).

Выдавецкая дзейнасць Белдзяржвыдавцтва за 1924 – 1927 гады

Мова	1924/25	1925/26	1926/27
<i>Беларуская</i>			
Колькасць назваў	118	119	127
Колькасць друкаваных аркушаў	687	885	1095
Тыраж кніг (тыс. экз.)	1431	1052	804
<i>Яўрэйская</i>			
Колькасць назваў	14	14	23
Колькасць друкаваных аркушаў	75	83	127
Тыраж кніг (тыс. экз.)	63	47	65
<i>Руская</i>			
Колькасць назваў	14	7	8
Колькасць друкаваных аркушаў	96	68	24
Тыраж кніг (тыс. экз.)	72	27	12
<i>Польская</i>			
Колькасць назваў	4	10	10
Колькасць друкаваных аркушаў	6	49	57
Тыраж кніг (тыс. экз.)	17	42	41
<i>Разам на ўсіх мовах</i>			
Колькасць назваў	150	150	168
Колькасць друкаваных аркушаў	864	1085	1303
Тыраж кніг (тыс. экз.)	1583	1168	922

Табліца складзена паводле даных: Кнігаспіс за 5 год (1924 – 1929). – Мінск: БДВ, 1929. – С. X – XIII.

Рэдакцыйна-выдавецкія планы распрацоўваліся выдавецкім аддзелам Беларускага дзяржаўнага выдавецтва і асобнымі камісіямі: па мастацкай літаратуры – камісіяй, у склад якой уваходзілі З. Жылуновіч і

М. Зарэцкі, Я. Купала і М. Грамыка; па падручніках – метадалагічнай камісіяй пры Наркамасветы БССР (адказнасць была ўскладзена на А. Баліцкага); па камсамольскай, піянерскай, дзіцячай – аддзелам друку ЦК КП(б)Б і ЦК ЛКСМБ; па ленінскай і партыйнай – аддзелам друку ЦК КП(б)Б; па масавай сялянскай – спецыяльнай камісіяй, куды ўваходзілі З. Прышчэпаў, П. Вілянстовіч, Р. Шукевіч-Трацякоў і інш. Рэдакцыйна-выдавецкія планы Беларускага дзяржаўнага выдавецтва з моманту ўтварэння складаліся толькі на адзін год. У якасці асноўнага паказчыка для састаўлення новага плана быў вопыт мінулага года. Ва ўмовах цяжкага фінансаванага стану выдавецтва праводзіла палітыку павелічэння колькасці назваў за кошт скарачэння тыражу. Гэта, з аднаго боку, было гарантыяй ад затаварвання, але, з другога боку, не дазваляла забяспечыць у неабходнай ступені патрэбы рэспублікі ў друкаванай прадукцыі. З 1928 года рэдакцыйна-выдавецкія планы пачалі складацца на пяць гадоў.

Рэдакцыйна-выдавецкія планы па выпуску літаратуры на беларускай мове ў параўнанні з папярэднімі адрозніваліся тэматычнай насычанасцю. Значнае месца займала мастацкая літаратура. У выдавецкім плане на 1926/27 год для яе было адведзена 170 аркушаў (100 для прозы, 40 для паэзіі, 30 – рэзерв), з якіх не менш 85 для “Маладняка”. Паэзія была прадстаўлена творамі А. Александровіча, А. Дзеркача, А. Дудара, У. Жылкі, К. Крапівы, Я. Пушчы, М. Чарота і іншых. Сярод невершаванай літаратуры пераважалі творы такіх аўтараў, як З. Бядуля, Ц. Гартны, М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, К. Чорны. Драматычныя творы складаліся з п’ес А. Ляжневіча, В. Сташэўскага і іншых. Асобна выдзяляліся зборы твораў Я. Купалы і Я. Коласа. Па падліках Н.Б. Ватацы, у 1924 годзе было выдадзена 9 назваў мастацкіх твораў беларускіх савецкіх аўтараў, 1925 – 44, 1926 – 54 [9].

З 1924 года, калі беларусізацыя выклікала бум нацыянальных твораў, адбываюцца змены ў працы Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў (Галоўлітбел). Межы паміж дазволеным і недазволеным вызначалі стандартныя інструкцыі, якія былі абавязковымі для ўсіх саюзных рэспублік. Аднак у вызначэнні ступені прыдатнасці кніжнай прадукцыі, якая выходзіла на тэрыторыі БССР, Галоўлітбел карыстаўся самастойнасцю. Вызначаючы ступень прыдатнасці той ці іншай кнігі ў залежнасці ад таго, для якой катэгорыі насельніцтва яна прызначалася, Галоўлітбел уплываў на змест рэдакцыйна-выдавецкіх планаў і каардынаваў кнігавыдавецкую справу. У сярдзіне 1920-х гадоў цэнзурныя абмежаванні былі нязначнымі, як і выпадкі канчатковай забароны да друку. Калегія Галоўлітбела асабліва ўважліва праглядала рэдакцыйна-выдавецкія планы па выпуску літаратуры на беларускай мове. Кнігі, якія выклікалі незадавальненне Галоўлітбела, адпраўляліся на дапрацоўку або на іх накладаліся эканамічныя санкцыі. Напрыклад, на пасяджэнні калегіі Галоўлітбела ад 13 студзеня 1926 года разглядаліся 36 рукапісаў, якія паступілі на прагляд з 22 лістапада па 31 снежня 1925 года. Было вырашана дазволіць да друку ўсе 36 твораў, толькі п’есу Алеся Гаротнага “Перамена” з наступнымі зменамі: з рэплікі Маці выкінуць: “Нашы кажаш прыйдуць! Дурная, расейцы прыйдуць... усё роўна чужыя: толькі што так не здзекуюцца як палякі, ды б’юць палякаў; з рэплікі Бацькі: “...расейцы прыйшлі... нас заваявалі, а ты кажаш беларус будзе вольны...” [10, л. 172].

Вучэбная літаратура складала 40,6 % выдавецкага плана Беларускага дзяржаўнага выдавецтва [11, с. 54]. Былі выдадзены падручнікі па граматыцы беларускай мовы, па гісторыі БССР, гісторыі беларускай літаратуры, геаграфіі, алгебры, фізіцы, геаметрыі, біялогіі, грамадазнаўству і інш. Некалькі перавыданняў вытрымалі “Пачатковая граматыка”, “Беларускі правапіс” і іншыя кнігі Я. Лёсіка, літаратурныя чытанкі І. Пратасевіча і І. Самковіча, “Лемантар” С. Некрашэвіча, “Першыя крокі ў матэматыцы” М. Лойкі, “Пачатковая геаграфія” М. Грамыкі і інш. Гэта дало магчымасць часткова задаволіць патрэбы ў вучэбнай літаратуры. Сітуацыя палепшылася пасля далучэння да гэтага працэсу Віцебскай і Гомельскай паліграфічных баз.

У параўнанні з падручнікамі, вучэбнымі дапаможнікамі, агітацыйнай прапагандысцкай прадукцыяй працэнт дзіцячых і юнацкіх кніг быў нязначны.

Асобны блок у рэдакцыйна-выдавецкіх планах займала палітычная і сялянская масавае літаратура. Ускосна на яго фарміраванне уплывала створанае ў верасні 1925 года акцыянернае таварыства “Кніга – вёсцы”. Асноўнай мэтай дадзенага таварыства быў гандаль у вясковай мясцовасці кніжнай прадукцыяй для сялян, зыходзячы з попыту чытацкіх інтарэсаў, і праз гэта карэктаванне выдавецкай дзейнасці, у прыватнасці вясковай літаратуры. Белдзяржвыдавецтва выпускала спецыяльную серыю “Сялянская бібліятэка”, аснову якой складалі невялікія брашуры інфармацыйна-пазнавальнага характару і літаратура для самых шырокіх слаёў малапісьменных сялян і сялянскай моладзі. Пры адборы аўтараў для “Сялянскай бібліятэкі” перавагу аддавалі выхадцам з сялянскага асяроддзя. Акрамя гэтага, аддзел друку імкнуўся дабіцца, каб Белдзяржвыдавецтва выконвала пастановы ЦК КП(б)Б аб прыцягненні да рэдагавання літаратуры саміх сялян. Што датычыла зместу, то ў першую чаргу выпускалася літаратура, якая папулярна рывавала рашэнні партыйных і савецкіх з’ездаў, асвятляла палітыку партыі ў вёсцы (саюз сялян і рабочых, пытанні рэвалюцыйнай законнасці, падатковая палітыка – кулак, бядняк, серадняк). Да выбару мастацкіх твораў у гэтую серыю падыходзілі вельмі сур’ёзна. Так, напрыклад, Беларускае дзяржаўнае выдавецтва прапанавала ўключыць чагыры кнігі: “Выбраныя апавяданні” М. Чарота і Я. Гушчы, “Выбраныя вершы” Я. Коласа

і Ф. Багушэвіча [10, л. 230]. Аднак калегія Галоўлітбела, улічваючы ў першую чаргу ступень прыдатнасці для сялян, згадзілася толькі на першыя дзве, бо гэта былі папулярна напісаныя нарысы з жыцця рэвалюцыйнай вёскі, якія патэнцыяльна маглі прыцягнуць сімпатыі да Савецкай улады. “Выбраныя вершы” Я. Коласа забракавалі для “Сялянскай бібліятэкі” на падставе таго, што яны былі напісаны ў дарэвалюцыйны перыяд і прасякнуты песімізмам. Што датычыла “Выбраных вершаў” Ф. Багушэвіча, то на пасяджэнні калегіі Галоўлітбела вырашылі, што дадзеная кніга магла быць надрукавана толькі пры ўмове наяўнасці спецыяльнай прадмовы, якая б растлумачыла сялянам мастацка-грамадскую ролю пісьменніка [10, л. 231].

Апрача кніг, выпускаемых Беларускаім дзяржаўным выдавецтвам і выдавецкімі аддзелаў наркамаў, пэўная колькасць літаратурных твораў была выдадзена асобнымі ўстановамі, ведамствамі.

У сярэдзіне 1920-х гадоў адбыўся падзел выдавецтваў, у аснове якога ляжалі жанравыя асаблівасці кніжнай прадукцыі. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выпускала сацыяльна-палітычную, мастацкую, дзіцячую, партыйную і іншую літаратуру. Задачай кніжна-часопіснага выдавецтва пры Інстытуце беларускай культуры (заснавана ў 1924 годзе) быў выпуск навуковай літаратуры, падрыхтаванай ВДУ рэспублікі. У залежнасці ад зместу ўсе яго выданні можна падзяліць на пяць асноўных груп: мова і літаратура, гісторыя і сацыялогія, прырода і гаспадарка, антрапалогія і медыцына, асобныя выданні і часопіс “Наш край”. У апошні раздзел уключалася акадэмічная бібліятэка беларускіх пісьменнікаў, бібліятэка сцэнічных і музычных твораў, матэрыялы па беларускай геаграфіі, даведачныя матэрыялы. Акрамя таго, выпускаліся выданні польскага і яўрэйскага аддзела Інбелкульта і ваеннай камісіі. Падчас праварак з боку партыйных органаў, у першую чаргу аддзела друку ЦК КП(б)Б, выдавецкая дзейнасць Інбелкульта ў першыя гады амаль не выклікала заўваг, акрамя рэкамендацый павялічыць колькасць выданняў па гісторыі рэвалюцыйнага руху ў БССР.

Рэдакцыйна-выдавецкі аддзел ЦСПСБ (створаны 17 ліпеня 1925 года як самастойная юрыдычная адзінка на гаспадарчым разліку) забяспечваў прафарганізацыі неабходнай літаратурай па пытаннях прафсаюзнага руху на рускай, беларускай, яўрэйскай і польскай мовах, а таксама выпускаў часопіс “Прафрух Беларусі”. За час свайго існавання выдавецтва выпусціла 99 500 кніг, у продаж паступіла 77 500 экзэмпляраў, з якіх была прададзена толькі 24 851 кніга [12, л. 50]. Трэба адзначыць, што лепш прадавалася прафлітаратура на яўрэйскай мове, асабліва па пытаннях сацыяльнага страхавання і кааперацыі, таму працэнт апошняй пераважаў у рэдакцыйна-выдавецкіх планах аддзела.

Прадукцыя асноўных выдавецтваў адрознівалася не толькі зместам, але і знешнім выглядам, і якасцю паліграфічнага выканання кніг. Так, Рэдакцыйна-выдавецкі аддзел ЦСПСБ, які імкнуўся выдаваць больш танную ў параўнанні з іншымі выдавецтвамі прадукцыю, выпускаў творы дрэннай паліграфічнай якасці. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва спецыялізавалася на масавай літаратуры, таму і знешні выгляд, і якасць паліграфічнага выканання кнігі былі адпаведныя: выразны шрыфт, які добра чытаўся, зразумелы друк, моцная брашуроўка і разам з тым нізкі кошт. Прадукцыя кніжна-часопіснага выдавецтва пры Інбелкульце адрознівалася навуковым узроўнем выдаваемай літаратуры, якая была разлічана на адукаваныя пласты насельніцтва, як вынік гэта былі больш якасныя экзэмпляры.

Аднак у сувязі з тым, што распаўсюджванне прафлітаратуры ў БССР не было масавага характару, большая частка кніг рэдакцыйна-выдавецкага аддзела ЦСПСБ уяўляла сабой “мёртвы” капітал. Асноўнай крыніцай сродкаў для выдавецкай і гандлёвай дзейнасці выступаў продаж дэфіцытных канцылярскіх тавараў, у першую чаргу паперы і кардона. Зразумела, што гэта супярэчыла агульнадзяржаўнай гандлёвай палітыцы і было прызнана недапушчальным. У снежні 1926 года Камітэт па справах друку і паліграфічнай прамысловасці пры СНК БССР прызнаў неэтазгоднасць далейшай дзейнасці рэдакцыйна-выдавецкага аддзела і перадаў яго функцыі Беларускаму дзяржаўнаму выдавецтву, якое павінна было з гэтага часу адказваць за выпуск масавай рабочай літаратуры на беларускай, яўрэйскай і рускай мовах.

Пасля ўзбуйнення тэрыторыі БССР, у 1924 – 1926 гадах, ЦВК БССР у красавіку 1927 года вызначыў асноўныя задачы Беларускага дзяржаўнага выдавецтва: выпуск рознага тыпу твораў друку, шырокае развіццё кніжнага гандлю. Яму дазвалялася (на тэрыторыі БССР і іншых саюзных рэспублік) мець уласныя друкарні, свае гандлёвыя аддзелы, прадстаўніцтвы, адкрываць крамы і г.д. [13, с. 82]. У гэты час узмацніўся і кантроль за тэматыкай кнігавыдавецкай прадукцыі з боку партыйных органаў. Каб аказваць уздзеянне на фарміраванне рэдакцыйна-выдавецкіх планаў буйнейшага выдавецтва краіны, ЦК КП(б)Б стварыў рэдакцыйную камісію з адказных партыйцаў аддзелаў друку, прапаганды і агітацыі і інш. Кожны рукапіс, перад тым як трапіць да друку, павінен быў праходзіць палітычную рэдакцыю 1 – 2 членаў рэдакцыйнай камісіі. Рэдактар вырашаў пытанне аб мэтазгоднасці выдання той ці іншай кнігі, сачыў за ідэалагічнай вытрыманасцю тэксту, даваў адпаведныя ўказанні наконт неабходных выпраўленняў. Акрамя таго, у функцыі аддзела друку ЦК КП(б)Б уваходзіла рэцэнзаванне беларускай мастацкай літаратуры, якую выдавала Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, а затым размяшчэнне рэцэнзій у перыядычным друку. Іншы раз погляды прадстаўнікоў партыйных органаў і выдавецтваў на адзін і той жа твор каардынальна разыходзіліся. Нарыклад, як гэта было з “Пачуццямі” Кузьмы Чорнага. Так, прадстаўнік аддзела друку ЦК КП(б)Б, які праглядаў адзначаны зборнік апавяданняў, застаўся вельмі незадаволеным зместам

і даў наступную адзнаку: “...кніжка – нуда. Героі яго – людзі аджыўшыя, нікому не патрэбныя. Інтэлігентная дрэбязень. З гэтым нада змагацца! Вось “пачэсная” назва апавяданням К. Чорнага “Макулатура № 1” – 26 г. Белдзяржвыдавецтва. Чакаем кніжку “Макулатура №-2”” [14, л 149]. Зусім іншы водгук быў размешчаны ў часопісе “Полымя”, а затым і ў “Кнігаспісе” Белдзяржвыдавецтва: “Глыбінямі чалавека ды асэнсаваннем таямніц жыцця насычан увесь новы зборнік апавяданняў К. Чорнага. “Жыццё ты маё шырокае, без краёў, глыбіня мая бяздонная”. Стаіць перад ім і захапляецца пісьменьнік, і мерае яго праз думкі ды “пачуці”, праз развагу. Гэтым зборнікам пісьменьнік вышаў з меж нацыянальнага ў межы агульначалавецкага і зрабіў тым багаты ўклад ва ўжо значную скарбніцу беларускага мастацкага слова” [15, с. 30].

Пры падрыхтоўцы рэдакцыйна-выдавецкіх планаў павінны былі ўлічвацца заяўкі наркаматаў і розных устаноў. Разам з тым за Беларускаім дзяржаўным выдавецтвам пакідалі права адводу таго ці іншага твора. Пасля зацвярджэння планаў працы аддзелам друку ЦК КП(б)Б адказнасць за непасрэднае выкананне несла выдавецтва, перш за ўсё яго кіраўніцтва, якое павінна было сачыць як за якасцю, так і за ідэалагічнай вытрыманасцю друкаванага твора. З другой паловы 1920-х гадоў Беларускае дзяржаўнае выдавецтва неаднаразова пачало падвяргацца крытыцы з боку партыйных органаў за тое, што прыкрытэтным напрамкам быў абраны выпуск, як адзначаў В. Кнорын, “літаратуры для культурнай верхавінкі”, што ў сваю чаргу супярэчыла рэзалюцыі ЦК РКП(б) “Аб палітыцы ў галіне мастацкай літаратуры” ад 1925 года. У хуткім часе крытыка перарасла ў абвінавачанне кіраўніцтва Беларускага дзяржаўнага выдавецтва ў свядомым ігнараванні інтарэсаў сялян і рабочых у справе забеспячэння масавай кнігай.

Сярэдзіна 1920-х гадоў была плённым перыядам у распрацоўцы і выпуску кніг па гісторыі Беларусі. Як адзначаў У. Ігнатоўскі ў прадмове да першага выдання “Кароткі нарыс гісторыі Беларусі”, “...у шырокіх колах грамадзянства пайшоў вялікі спрос на гісторыі асобных народаў, якія да апошніх часоў і за народы ня лічыліся. Агульныя курсы перасталі здавальняць чалавека, бо ён не знаходзіў там таго, што датычыць жыцця асобных народаў. Падняўся спрос і на гісторыю нашай бацькаўшчыны Беларусі” [15, с. 12]. Публікаваліся даследаванні Ф. Турука і іншых. Значнымі тыражамі выходзілі кнігі У. Пічэты, якія хутка распрадаваліся. Аднак не ўсе прапанаваныя выдавецтвамі кнігі ўбачылі свет. Так, у 1926 годзе Галоўлітбелам была забаронена манаграфія М. Доўнар-Запольскага “Гісторыя Беларусі”.

Кнігаспісы Белдзяржвыдавецтва ўтрымлівалі анатацыі да найбольш цікавых і значных (па меркаванні рэдакцыі) манаграфій, што дазваляла патэнцыяльнаму чытачу зарыентавацца ў зместе і вызначыцца з тым, на каго яна разлічана. Так, пра “Гісторыю Беларусі ў XIX і пачатку XX веку” У. Ігнатоўскага адзначалася, што “...аўтар гэтае кніжкі, як відаць, ставіў сабе задачай ня толькі здаволіць універсітэцкія запатрабаванні, а значна больш шырокія мэты. ...Напісана кніжка настолькі жыва і папулярна, што яна можа чытацца з вялікай зацікаўленасцю кожным пісьменным грамадзянінам. Каштоўным з’яўляецца тое, што гістарычныя факты ня голымі выхаплены з жыцця, а шчыльна звязваюцца з апошнім. Тут і эканоміка, тут і этнаграфічныя асаблівасці беларусаў, тут і літаратура. ...У заключэнні скажам, што кніжка вельмі карысна і для падрастаючай моладзі, і для сталых працаўнікоў, першым для выхавання, а апошнім для перавыхавання. У кожнай вясковай школе кніжка будзе каштоўнай як школьны падсобнік, а таксама як падсобнік настаўніку пры вядзенні ім грамадзкай працы сярод сялян і азнаямленні іх з нядаўнім мінулым свайго краю” [15, с. 12 – 13].

З 1925 года ў плане Беларускага дзяржаўнага выдавецтва з’явіўся раздзел ленінскай літаратуры [16, с. 123]. Была створана спецыяльная камісія, якая займалася падборкай тэкстаў і перакладам іх на беларускую мову. Яна арыентавалася на падрыхтаваныя УЦВК СССР рэкамендацыйныя спісы твораў, якія ў першую чаргу трэба было перакласці на нацыянальныя мовы.

Асобае месца ў выдавецкіх планах займалі слоўнікі, над стварэннем якіх у 1920-я гады працавалі члены Інбелкульта М. Байкоў і С. Некрашэвіч. На працягу другой паловы 1920-х гадоў выйшлі “Практычны расійска-беларускі слоўнік”, “Беларуска-расійскі слоўнік” і інш. Аднак нягледзячы на станючыя рэцэнзіі ў газетах, на думку навукоўцаў, дадзеныя слоўнікі ўтрымлівалі шмат русізмаў, паланізмаў і штучных слоў. Часткова вінаватлі ў гэтым Белдзяржвыдавецтва, якое “павінна было сачыць за тым, які тавар выпускае на рынак” [17, с. 272].

У першай палове 1920-х гадоў адбывалася супрацоўніцтва паміж выдавецтвамі БССР і замежнымі выдавецтвамі. Так, па тэрыторыі БССР былі ў абарачэнні кнігаспісы выдавецтваў у Вільні, якія ўтрымлівалі падрабязную інфармацыю пра сваю друкаваную прадукцыю на беларускай мове, а таксама знаёмілі з кнігамі беларускіх выдавецтваў [18]. У выніку насельніцтва мела магчымасць выбіраць і заказваць патрэбную літаратуру. Пераважна гэта была школьная і мастацкая літаратура, сустракаліся навукова-папулярныя брашуры і кнігі на рэлігійныя тэмы (былі надрукаваны лацінкаю).

Заключэнне. Тэматыка друкаванай прадукцыі БССР адлюстроўвала асноўныя пытанні, якія вырашаліся ў рэспубліцы. Стваралася разнастайная літаратура для розных сацыяльных груп. Значную ролю ў справе кансалідацыі беларускай нацыі адыграла літаратура, напоўненая рэальным нацыянальным зместам, што выдавалася на працягу 1920-х гадоў. Найбольш значным праяўленнем у культурным і грамадска-палітычным жыцці БССР у гады нэпа стаў працэс беларусізацыі, які станюча адбіўся на далейшым раз-

віцці кнігавыдавецкай справы. Забеспячэнне насельніцтва літаратурай на беларускай мове для ажыццяўлення нацыянальнай палітыкі было ўскладзена на Беларускае дзяржаўнае выдавецтва.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 90. Пастановы і загады ВРК і ЦВК БССР, пратаколы пасяджэнняў і справаздачы аб працы Дзяржвыдавцтва БССР (17 лістапада 1920 г. – 29 снежня 1921 г.).
2. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (ДАМВ). – Фонд п-322. – Воп. 1. – Спр. 29. Пратаколы пасяджэнняў гарвыканкама.
3. НАРБ. – Фонд 6. – Воп. 1. – Спр. 33. Пратаколы пасяджэнняў калегіі НКА (24 студзеня – 27 снежня 1921 г.).
4. НАРБ. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 318. Справаздачы і даклады НКА аб стане народнай адукацыі, культурным будаўніцтве і развіцці выдавецкай справы ў БССР (23 верасня 1926 г. – 21 студзеня 1927 г.).
5. Адраджэнне: літаратурна-навуковы веснік Інстытута Беларускай культуры. Сш. 1. – Менск, 1922. – 301 с.
6. Ліс, А.С. “Адраджэнне” / А.С. Ліс // Энцыкл. гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск: БелЭн, 1993. – Т. 1. – С. 61 – 62.
7. НАРБ. – Фонд 4-п. – Воп. 16. – Спр. 28. Перапіска аддзела друку ЦК КП(б)Б з аддзелам друку ЦК РКП(б) (1925 г. – 1926 г.).
8. Жук, В.Н. Национально-культурное строительство среди польского национального меньшинства в БССР в 1920-е годы / В.Н. Жук // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск: БелНДІДАС, 2004. – Вып. 3. – С. 194 – 212.
9. Ватаци, Н.Б. Художественная литература Советской Белоруссии (1917 – 1960). Библиографический отдел изданий / Н.Б. Ватаци. – Минск: Госиздат БССР, 1962. – 462 с.
10. НАРБ. – Фонд 4-п. – Воп. 7. – Спр. 82. Пратаколы пасяджэнняў Галоўлітбела (верасень 1925 г. – верасень 1926 г.).
11. Бигеза, В.М. Белорусская учебная книга (1917 – 1941 гг.) / В.М. Бигеза // Из истории книги в Белоруссии: сб. ст. /АН БССР, библиотека им.Я. Коласа; отв. ред. М.П. Стрижонок. – Минск: АН БССР, 1979. – С. 51 – 63
12. НАРБ. – Фонд 17. – Воп. 1. – Спр. 8. Перапіска з рэдакцыйна-выдавецкім аддзелам ЦСДСБ наконт рэалізацыі кніжнай прадукцыі (26 снежня 1926 г.).
13. Волк, А.А. Книгоиздательское дело в Белоруссии / А.А. Волк, А.И. Ракович. – Минск: БГУ, 1977. – 280 с.
14. НАРБ. – Фонд 4-п. – Воп. 16. – Спр. 42. Справаздачы, планы, даклады і іншыя матэрыялы аб працы аддзела друку ЦК КП(б)Б (1925 г. – 1927 г.).
15. Кнігаспіс Беларускага дзяржаўнага выдавецтва. – Мінск: БДВ, 1927. – 69 с.
16. Равнополец, Л.С. Из истории издания и распространения произведений В.И. Ленина в Белоруссии / Л.С. Равнополец. – Минск: “Наука и техника”, 1974. – 160 с.
17. Лёсік, Я. 1921 – 1930: збор твораў / Я. Лёсік; уклад., прадм. і камент. А. Жынкін. – Мінск: НАРБ, 2003. – 396 с.
18. Кнігаспіс беларускай кнігарні / Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні. – Вільня: Друкарня Я. Левіна, 1926. – 40 с.

Паступіў 03.12.2012

PUBLISHING PRODUCTION OF BSSR IN THE MIDDLE OF THE 1920-S

A. SUMKO

The 1920-s in BSSR were the most favourable for Belorussian typography inspite of certain economic difficulties and contradictions of political life. In conditions of conversion from one political system to another it was very important for the government to make its population understand, accept economic, cultural and other changes and take part in them. But contents and subject matter of book production followed not only the interests of the government, but also the needs of the society. Revival of social and cultural life had a great impact on literary processes, which affected the editorial and publishing plans. Genre and language diversity of publishing production in BSSR in the middle of the 1920-s are studied in the article.